

Часопросторова модель пейзажу Ліни Костенко: процесуальність і подійність крізь призму усної колективної творчості

У статті досліджено взаємодію усної традиційної творчості з письмовою індивідуальністю Ліни Костенко. Розкрито багатоаспектність фольклорно-літературних взаємин. Зроблено висновки про взаємозбагачення й взаємодифузію як спосіб існування явищ у пейзажі авторки. Між твором мистецтва та природою стоїть думка людини. Українське поетичне мислення у сфері пейзажу набирає емблематичної семантики в контексті складного авторського переживання світу рідної природи, що його можна відчутти й позначити як емоційний згусток любові, тривоги, застороги. Ідея єдності з природою стає філософським узагальненням через рух художньої думки усної колективної творчості до авторського «Я». Душа природи й вічність – споріднені субстанції, які засвідчують український поетичний пантеїзм, позначений не лише певним вибором об'єкта переживання, а й тим способом ліричного взаємодифузійного співпереживання, що транлюється на рівні світорозуміння та світомислення, традиційно сублімуючись у впізнаваному й водночас вишуканому образному світі. Спектр пейзажного світомислення Ліни Костенко такий розгорнутий, енергетичний, що кожен дослідник на новому етапі його осмислення знаходитиме свій аспект бачення – етичний, психологічний, філософський.

Ключові слова: фольклор, творчість, душа, пейзаж, лірика, філософія, ментальність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Маємо визнати: сьогодні є не так багато досліджень щодо вивчення зв'язків усної колективної творчості й авторського «Я». Проте сучасний спосіб світосприйняття провокує на діалог зі зворотним зв'язком, де залишаються поза межами важливого адресат та адресант:

Що можеш ти розгублене дитя,
Зробити для вселюдського прогресу?
– Я можу тільки кинути життя
Історії кривавій під колеса (Ліна Костенко) [1, с. 10].

Хто запитує, а хто відповідає в цьому тексті важливо, оскільки сам текст засвідчує інше: людина, яка живе високими духовними проблемами, не залежить від обставин часу. Світ рідної культури з його потужним комплексом можливостей і варіантів успішної самореалізації особистості залишається, попри різні зазіхання на його чистоту й природний незнищений магнетизм, тим живильним простором, уходячи в який, українська людина має змогу віднайти себе. Не існує нічого, глибиннішого від фольклорної складової. Тому так жорстоко розправлялися з носіями українськості, щоб не було «бази для росту» (убивство українських етнографів, розстріл кобзарів). Проте донедавна офіційно санкціонована картина української історії під потужним натиском нового знання стає кардинально іншою, докорінно змінюючи параметри процесу особистісного осмислення національної парадигми життєтворення. Категорія історичної пам'яті поступово займає належне їй місце у сфері культуротворення як основа історичних знань актуальної культури.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Учених давно зацікавила проблема впливу усної колективної творчості на індивідуальну творчість, авторське «Я». У творчості Ліни Костенко дуже потужно простежується взаємодія фольклору та літератури. Коли йдеться про співіснування таких понять (фольклор та література) як двох естетичних систем, дослідження набувають теоретико-естетичного характеру, виходять за межі літературознавства й фольклористики, тоді ми говоримо про естетичні функції фольклоризму в поезиці окремого автора. Якщо фольклоризм стає органічною властивістю естетичного ставлення художника до дійсності, іманентною якістю поетичного мислення, то він неодмінно проявляється в його різножанрових творах. У цій статті нас цікавитиме поезія Ліни Костенко в аспекті пантеїстичного мислення. Цю проблему розглядали С. Барабаш, В. Брюховецький, Т. Салига, М. Ільницький, А. Макаров. Відчуваючи брак цілісного аналізу окремих текстів у згаданому ракурсі, ставимо гуманістичне світоглядання Ліни Костенко в основу нашого думання, а пейзажні тексти стають матеріалом дослідження. Зв'язок окремих поезій у цілості концепції Ліни Костенко «людина–природа» спробуємо простежити як сегмент творчого доробку поетеси. Зрозуміло, що об'єктом пильної уваги стає саме пейзажна лірика авторки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Індивідуальне бачення кожного дослідника, безперечно, має і суб'єктивний, і об'єктивний аспекти. Загальновизнано, що українська поезія – надзвичайно благодатна сфера для буття рідної природи в слові. Розмаїття її проявів зафіксоване словесним мистецтвом навічно. Універсальність окремих образів природи в мистецькому оприявленні постійно нарощує свою значущість від фольклорних інтерпретацій до авторських моделей світобудови. Образи степу, води, неба, дороги позначені особливою органічністю буття в українському поетичному світі завдяки сталій архетипальній основі й здатності модифікуватися в нових контекстах. Сталість семантичного ядра цих постійних образів, здатність абсорбувати безконечний спектр емоцій і повертати їх життєтворчою енергією осягнення національного світопочування, можливість ставати простором для самоаналізу – це лише частка тих особливостей, які роблять їх незмінно привабливими для поетів. Досконалий мистецький твір завжди пропонує читачеві, слухачеві, глядачеві масу відкриттів у процесі осягання. Аби лише реципієнт був готовий до діалогу на тих стежках, які ведуть у простори духовного буття живого світу, сприйнятого поетом. Сублімований поезією чуттєво-зримий світ у впізнаності його природних реалій володіє притягальною силою, бентежить тисячолітніми таємницями взаємозв'язку усього з усім:

Стоїть у ружах золота колиска,
Блакитні вії хата підніма.
Світ незбагнений здалека і зблизька.
Початок є, а слова ще нема.
Ще дивен дим, і хата ще казкова,
І ще ніяк нічого ще не звучить.
І хмари, не прив'язані до слова,
От просто так – плывуть собі й плывуть [2, с. 40].

Як бачимо, буття природи у свідомих формах звучить у поезії Ліни Костенко для неї самої, поетична констатація абсолютної достовірності самого факту існування цілісного світу. Для читача – це відкриття, адже йому належить ще навчитися користуватися золотим ключем до світових таємниць, котрі поетеса опанувала ще в юності, бо емоційно-психологічні імпульси її ранньої лірики вже мали філософське опертя: емоції формували думку. Дивовижна глибина інтелектуального переживання письменниці розпростороється, трансформуючись у матерію гармонії: два світи творять озвучену цілість:

Стояла груша, зеленів лісочок.
Стояло небо, дивне і сумне.
У груші був тоненький голосочок,
Вона в дитинство кликала мене.
...Стояли ми одна супроти одної.
Ні з чим не крились, не хотіли йти,
Вона боялась осені холодної,
А я боялась шуму й суєти [2, с. 31].

Переконаємося, що просвітлений людський розум має здатність відчутти, вловити свідоме начало в природі й спрямувати цей пошук спільного на відновлення перерваних, занедбаних у просторі цивілізації одвічних зв'язків. Шлях засвоєння поезією таємничих сигналів усесвіту пролягає через сприйняття природи як трансцендентної субстанції, як символу досконалості. Уважають, що розкодувати ці небесні знаки під силу лише шляхетному серцеві, витонченій душі. Думається, що ця давня теза актуалізована й сьогодні. Роздумуючи над словом Ліни Костенко, переконуємося, що кожен пейзаж є справді пейзажем душі. Ми сприймаємо пейзажну лірику як дивний процес взаємодифузії двох енергій – людської й природної. І в цьому дві площини гармонізуються. Чинники раціонального та ірраціонального в пейзажній поезії завжди перебувають у складних зв'язках. Образне втілення їх симбіозу найчастіше створює ту енергію пізнання, до розуміння котрої реципієнт змушений докладати інтелектуальних та емоційних зусиль.

Англо-американський поет Т. Еліот стверджував: «Поет зовсім не виражає свою “особистість”, але є свого роду медіумом... в якому різноманітні враження і переживання комбінуються найдивакуватішим і несподіваним чином. Враження і переживання, важливі для поета як для людини, можуть не знайти собі місця в його творчості, і, навпаки, ті, що стають для нього творчо значимими, можуть відіграти мізерну роль для нього як особистості» [6].

Етика зв'язку художника з природою обов'язково визначається в параметрах національного світопочування. Який би текст зі словесної пейзажистики Ліни Костенко ми не взяли, саме етичний аспект її образного живописання лишається величиною постійною. Поглянемо в цьому напрямі уважніше на поезію «Шипшина важко віддає плоди», чуттєвий простір котрої шляхами персоніфікації осягає таємницю найвищого співпереживання між людським світом і світом природи. Коли вчитуєшся-вдивляєшся-вслухаєшся в дивну пейзажну лірику художниці, подивовано зупиняєшся перед об'ємним полотном чи, скоріше, панорамою її мініатюри, відчуваючи наповненість тієї сфери звуками, кольорами, рухом. Голос і жест природи вражає точністю рефлексивної спонуки, яку авторка кореспондує природі:

Шипшина важко віддає плоди.
Вона людей хапає за рукава.
Вона кричить: – Людино, підожди!
О, підожди, людино, будь ласкава! [1, с. 10].

Який дивовижний перегук двох жіночих голосів – Лєсиного й Ліниного – звершився в параметрах одного століття – двадцятого. Сила всеперемагаючої енергії любові до живого світу, озвучена про-никливими жіночими голосами. «Німого в лісі в нас нема нічого...» [3, с. 12], – долинає здала мелодія, розгорнута між благанням і коханням. «У груші був тоненький голосочок...» [1, с. 64], – відлунує з кінця ще такого близького минулого століття. І десь тут, у новому тексті Ліни Костенко, згущується така таємничя й усюдисуща енергетика «Лісової пісні» з її тривогою за долю zagrożеного світу, із неймовірним взаємоперетіканням двох сфер – людської та природної. Міра відповідальності людини і природи за безперервність буття зафіксована в роздумі Ліни Костенко: «Але, безперечно, апофеозом творчості Лєсі Українки була “Лісова пісня”, драма-феєрія, написана влітку 1911 року» [3, с. 26]. «Вона мені дала стільки дорогих хвилин екстазу, як мало яка інша», – писала Лєся Українка матері. «Вона і всім нам дає ось уже

стільки дорогих років радості відкриття неповторного світу української міфології природи, звичаїв, самої душі народу» [3, с. 14–15]. І в той же час, можливо, це був перший екологічний зойк. Перша пересторога. Перше благання: не рубай! Перше попередження про те, що зрада може перетворити людину на вовка. Що все може піти прахом. І тоді по лісах блукатиме тільки наша загублена Доля. Це перетікання сердечної тривоги від генія до генія розгортатиметься в мистецькому світі Ліни Костенко в багатоаспектну напругу мистецької застороги.

Поетичний простір живопису в контексті творчості Ліни Костенко чи не найпросторіший. Вслухаймося:

Не всі, не всі, хоч ягідку облиш!
Одна пташина так мене просила!
Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш.
І просто осінь щоб була красива [1, с. 27].

Система напружених дієслів – віддає, хапає, кричить, підожди, облиш, просила – приводить у рух увесь восьмирядник. А ще улюблений прийом повтору (Людино, підожди; не всі, не всі) творить таку напругу, у хвилю якої неодмінно потрапляє усякий, хто торкнеться цього слова. Шипшина, людина, пташина – три іпостасі природного світу діють рівноправно, в одному емоційно-психологічному полі. Більше того, саме природа (шипшина, пташина) наділена в тексті вищою моральністю. Щільне переплетіння етичного мотиву з естетичним актуалізується ненав'язливо й переконливо. «І просто осінь щоб була красива» – цей аргумент – із позачасся. Обійти всепоглинаючий розпач – «Людино, підожди!» – облагороджений надією на порозуміння. Точне бачення адресата, шляхетність внутрішнього поривання наповнюють цей текст потужною вірою в перемогу осередченого розуму над марністю й безглуздістю людського існування. Саме про таку міру осягнення таємничого світу природи Богданом-Ігорем Антоничем висловився М. Ільницький: «Зняття межі між природним і надприродним (що є однією з найголовніших ознак міфу) дає можливість поетові знайти ті духовні потенції життя, які мають “абсолютний” характер, об'єднують живе і неживе, вчорашнє і завтрашнє» [4, с. 72].

Характер та напруга ліричного переживання Ліни Костенко як пейзажиста найчастіше перебувають у безпосередній залежності від стану природи. Здатність відчутти й передати образ первозданного світу робить її живопис відчутним на колір та запах. Дивовижна спостережливість поетеси, якесь абсолютне знання таємниць природи, відчуття власної вписаності в ту таїну заворожує. Особисте, людське переживання незмінно супроводжує щось значно більше, ніж емпіричний світ, інколи неосяжне й недосяжне:

Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить.
Бляшаний звук води, веселих крапель кроки.
Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить,
І раптом озирнусь, а це вже роки й роки!
А це уже віки. Ніхто уже й не зна,
В туманностях душі чи, може, Андромеди –
Я в мантіях дощу, прозора, як скляна,
Приходжу до живих, і згадую про мертвих [1, с. 40].

Чутливість до вібрацій живого світу, що проникають у душу з глибин світобудови, уміння слухати серце природи, відкрите високому духові, співзвучність із навколишнім – це домінуючі принципи світомислення Ліни Костенко. Саме в такому разі думка, почуття, благородні поривання стають такою самою реальністю, як доквілля, а енергія поетичного світу стає спонукою до дії або й самою дією. Живе співчуття поетеси річці та лісові, квітці й пташині, сублимоване словом, шукає і знаходить відтуння в серці читача, змінюючи таким чином його. Переконаємося, що реальність формує сприйняття художника так само, як це сприйняття далі формуватиме реальність у прагненні до ідеального. Китайський мислитель Лу Цзи про вічну цінність поезії дуже давно сказав так: «Вона крізь тисячоліття пройде й прокладе єднаний брід...», вона прилучить благодать, що в ній струмує, до хмар і дощів, аби напоїти спраглих» [4, с. 186].

Отже, живий світ відкриється тільки живому серцю. Ліна Костенко з тих поетів, які вбирають своїми серцями ритм усесвіту:

Я скутила за дивним зойком слова.
 Мого народу гілочка тернова.
 Гарячий лоб до шибки притулюю.
 Я вранці голос горлиці люблю... [2, с. 26].

Відчуття себе самої в довіллі, здатність налагодити поруйновані контакти між усім живим впливає струмись творчої енергії в поетичний роздум. Парадокс, інколи зафіксований словом Ліни Костенко, полягає в тому, що активно мисляча сутність стає пріоритетом сил природи, й ініціативу трансформувати спосіб спілкування з людиною перебирає на себе саме природа. Показати згубність людської зверхності для самої ж людини – такий мотив звучить у поезії авторки. У цьому аспекті, мабуть, найточнішою аргументацією стане поезія «Ліс». Маємо не лише живописний простір, осягнутий за принципом статичності. Нам оприявлено здатність авторки простежити процес аналізу зовнішнього світу внутрішнім, відчути ефект емоційної реакції на естетику буття як взаємної автономії, що забезпечує цілісність. Культура чуттєвості – глибоко особистісна, пронизана розумінням усього живого й співчуттям до нього. У такому разі пейзаж стає призмою для самохарактеристики авторки як репрезентанта свого суспільства, свого часу. Філософсько-естетична рефлексія на оточення вербалізована прозоро та впізнавано: світ вовтузиться, цвіте, біліє, горить.

Автономія живого й досконалого світу, ославленого поетесою, викликає повагу гідності буття. Тому так драматично звучить мотив загрози, смертельної небезпеки, яка приходить від людського житла: «Задзвонять над ними погребно / білі дзвони конвалій» [1, с. 71]. Больовий поріг світопочування Ліни Костенко має яскраво виражений авторський контур. Коригування принципів взаємозбагачення між людиною й природою окреслився прискороною технізацією життя. Відчужена людина перестала відчувати біль природи. Прагматизм і споживацтво вийняли духовне осердя із взаємобуття двох сфер. Література особливо пристрасно відреагувала на ці процеси. Поезія перебрала на себе функцію захисника світу природи. Згубне уявлення нашого сучасника про власну самодостатність, виявляється, не змогла похитнути найстрашніша статистика. Це мало зробити мистецтво: збудити чуттєвість, активізувати природні інстинкти самозбереження через оприявлення аксіоми – світ не є бездумним хаосом, він одухотворений і доцільний.

У просторі літератури животрепетний світ природи на генетичному рівні ставав середовищем формування українського світомислення. Поезія була тим надійним прихистком, у якому природа знайшла ще одну форму своєї неперобутності – мистецьку реальність.

Світоглядна позиція авторки окреслила її етичну концепцію світоперехресть живих просторів. Конкретика нині баченого в симбіозі з тяглістю традицій зробили мистецький світ Ліни Костенко глибинним етичним уроком і для сучасників, і для нащадків: не співчуваючи живому, не обороняючи його, самі себе прирікаємо на загибель. Перебрати на себе біль усього живого – етична програма Ліни Костенко, поетичне слово котрої екологічну проблему переводить у морально-етичну площину, у параметри світоглядні. Особистісна настанова поетеси, її творча спонука – увібрати в себе всю багатоманітність природи в її цілісності й стати часткою її сутності. Спорідненість праоснов усього живого в поетичній сублімації по-особливому впливає на нашу емоцію, даючи зрозуміти, що найглобальніші проблеми вселюдського виживання конкретизуються у впізнаваному, близькому, природному світові людської екзистенції. Ця філософія по-особливому людяна. Її життєзабезпечувальна енергія перебуває у сфері постійної актуальності, як і має бути у високому мистецтві. «У філософській ліриці відбивається поетичне пізнання й особистісне утвердження справді вічних цінностей людського існування. При цьому масштаб загальнолюдського й вічного увиразнює їхній конкретний зміст: соціально-історичний, світоглядний, моральний, ознаки доби, епохи, її філософські запити й завдання – вже у самому переважанні певної тематики. Приміром, наша сучасність владно обертає філософську лірику до таких опозицій, як людина і природа, природа і цивілізація, людина і наслідки її діяльності на Землі, людина і майбутнє планети, людина і безмежність Всесвіту» [7, с. 52]. Тоді приходить розуміння того, що є сталі цінності, над якими час не має влади. У такому стрімкому бутті ми доторкуємося до слова Ліни Костенко, у світлому просторі якого людина й природа знайшли прихисток, об'єднавшись, як при першопочатку. Це обнадіює.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, пейзаж був важливим складником усної народної творчості, згодом трансформувався в авторську індивідуальну творчість. Естетична глибина мистецького твору віддавна закріпила за собою функцію основного критерію його вартості. Естетичні мистецькі уроки передбачають пізнавальний ефект, що робить людину вільною, а простір пізнання й

самопізнання розгортає до неосяжності. Зв'язок із природою рідного краю в Ліни Костенко багатоаспектний, розгалужений спорідненими мотивами «людина – час», «людина – природа – духовність», «дух – матерія». Авторська поезія, як і український фольклор, володіють потужною силою опанувати Вічність через осягнення історичного часопростору енергією слова.

У перспективі ми досліджуємо поетичні тексти Ліни Костенко, що розгортають часопростір у напрямі духовного досвіду народу, до котрого належить поетеса. «Я лиш інструмент, в якому плачуть сні мого народу...» [1, с. 124] – за цим зізнанням авторки криється глибинний зміст.

Джерела та література

1. Костенко Л. Вибране : [поезії] / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 558 с.
2. Костенко Л. Сад нетанучих скульптур : [вірші, поема-балада, драматичні поеми] / Л. Костенко. – К. : Рад. письм., 1987. – 207 с.
3. Костенко Л. Поет, що йшов сходами гігантів / Л. Костенко // Українка Леся. Драматичні твори. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5–58.
4. Китайская пейзажная лирика III – XIV вв. / под общ. ред. проф. В. И. Семакова – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 320 с.
5. Льницький М. Богдан-Ігор Антонич : нарис життя і творчості / М. Льницький. – К. : Рад. письм., 1991. – 207 с.
6. Соловей Е. Українська філософська лірика : навч. посіб. із спецкурсу / Е. Соловей. – К. : Юніверс, 1998. – 368 с.
7. Салига Т. У глибинах гармонії. Літературно-критичні статті / Т. Салига. – К. : Рад. письм., 1986. – С. 49–74.
8. Элиот Т. Традиция и индивидуальный талант / Т. Элиот ; пер. с англ. Н. М. Пальцева // Зарубежная эстетика и теория литературы: XIX–XX вв. : трактаты, статьи, эссе. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – С. 170–171.

Веква Оксана. Модель пейзажа Ліни Костенко: процесуальність і подійність сквозь призму усного колективного творчествa. В статті досліджується взаємодія усного традиційного творчествa з письмeнним індивідуальним творчеством Ліни Костенко. Розкривається багатоаспектність фольклорно-літературних взаємодій. Делаются виводи о взаємобогащенні і взаємодифузії як способе існування явищ в пейзажі автора. Между произведением искусства и природой стоит мнение человека. Украинское поэтическое мышление в сфере пейзажа набирает эмблематической семантики в контексте сложного авторского переживания мира родной природы, его можно почувствовать и обозначить как эмоциональный ступок любви, тревоги, предостережения. Идея единства с природой становится философским обобщением через движение художественной мысли усного коллективного творчествa к авторскому «Я». Душа природы и вечность – в родстве субстанций, удостоверяющих украинский поэтический пантеизм, который обозначен не только определенным выбором объекта переживания, но и тем способом лирического взаимодействия, который транслируется на уровне миропонимания и мышления, традиционно сублимируясь в узнаваемом и одновременно изысканном образном мире. Спектр пейзажного миропонимания Ліни Костенко такой развернутый, энергетический, что каждый исследователь на новом этапе его осмысления находит свой аспект видения – этический, психологический, философский.

Ключевые слова: фольклор, творчество, душа, пейзаж, лирика, философия, ментальность.

Vekua Oksana, Lina's Kostenko's. The Model of Lina Kostenko's Landscape: Processuality and Aktion Through the Prism of Oral of Collective Creation. In this article is researched the interaction between oral collective creation and individual creation of Lina Kostenko. The multiaspection of folklore and literary relations is revealed. In this article are conclusions about interenriching and interdiffusion as a modes of existence of phenomena in the author's landscape. The man's idea is between work of art and nature. Ukrainian poetic thinking in sphere of landscape has emblematic semantics in the context of the complex author's experience of native nature. It can be felt and described as emotional bunch of love, anxiety and precautions. The idea of unity with nature is philosophical generalization through attest movement of artistic ideas to the oral collective creativion of the author's «I». The soul of nature and eternity are native substances. They proves Ukrainian poetic pantheism, which marked not just the choice of a particular object of experience, but also the way of lyrical interdiffusion empathy which is broadcasted on the level of the worldoutlook attitude and svitomyslennya. It traditionally sublimes in recognizable and yet elegant figurative world. Spectrum of landscape worldoutlook Lina Kostenko's, is the unfolded energy and every researcher on the new stage of his thinking finds new aspect of vision – ethical, psychological, philosophical.

Key words: folklore, creation, soul, landscape, poetry, philosophy, mentality.

Стаття надійшла до редколегії
14.10.2015 р.